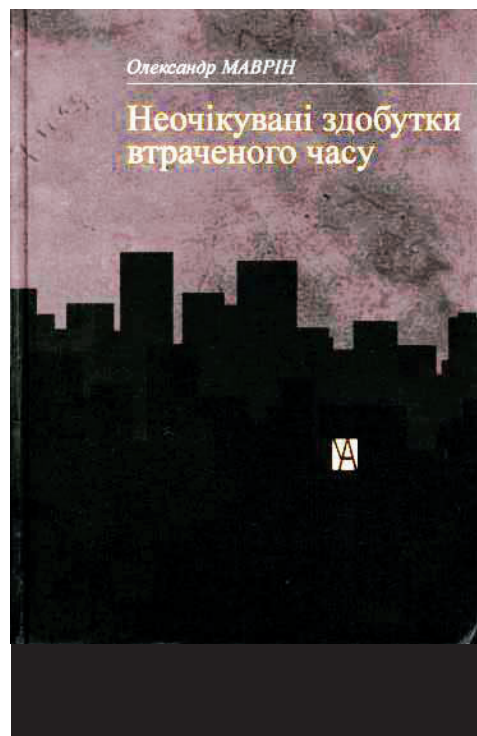

Г. В. ПАПАКІН*

**НОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ
З ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ**

Маврін О. Неочікувані здобутки втраченого часу: теорія і методика археографії в УРСР (40-ві – 80-ті роки ХХ ст.): [Монографія] – К., 2018. – 352 с.

Сучасна українська історіографія дуже бідна на дослідження, присвячені проблемам історії й теорії такої спеціальної історичної науки, як едиційна та камеральна археографія. Впродовж останніх 10–15 років не можна згадати хоча б одну монографію, яка б розкривала складний процес становлення цієї науки на українських теренах упродовж другої половини ХХ ст. Можна говорити про праці, де йшлося про розвиток української археографії у ХІХ ст., або

в першій половині ХХ ст., коли розвиток згаданої науки був пов'язаний з науковою творчістю таких видатних науковців, як В. Антонович, М. Грушевський, М. Василенко, О. Левицький, Д. Багалій, В. Романовський та ін. Натомість стан археографії у «радянський» період, а зокрема повоєнної доби пізнього сталінізму, в наступні роки хрущовської «відлиги», суслівсько-маланчуківських ідеологічних

---

* Папакін Георгій Володимирович – доктор історичних наук, директор Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України.

погромів і поступового послаблення партійного тиску впродовж 1980-х років опинився практично поза увагою сучасних дослідників. Тут можна повністю погодитися з автором рецензованої праці, що цей період більшість дослідників історіографії, спеціальних історичних дисциплін дійсно визнають «втраченим часом» для національної археографії. А тому і не вважають вартим спеціального дослідження.

Автор рецензованої праці проявив неабияку наукову сміливість, адже взявся за надскладне завдання дослідити характерні особливості і засади здійснення підготовки й видання археографічних публікацій упродовж цієї історичної доби, розвиток теорії та практики археографії того періоду. Складність такої наукової розвідки очевидна: процес наукового розвитку відбувався здебільшого підспудно, тенденції і здобутки накопичувалися поступово, навіть на рівні «дрібничок», не були яскраво вираженими. На перший погляд висновки перебували на поверхні: попри тимчасову лібералізацію 1960-х років, у царині археографії панував жорсткий диктат центру, закладений ще в повоєнні роки. У Москві (менше у Ленінграді) визначалися тематика і форми документальних видань. Правила видання історичних документів, що розроблялися і затверджувалися в Москві, стали яскравим проявом такого процесу. Розширення кола археографів за рахунок працівників державних архівів призвело до збільшення кількості документальних видань різних видів і типів, проте суттєво знизило науковий рівень підготовлених ними збірників та довідників. Запровадження серійних тематичних видань (історія робітничого класу і промисловості, селянських рухів і колективізації, культурного будівництва за радянських часів, становлення радянської влади), зосередження на оприлюдненні документів «радянської доби» і нехтування джерелами попередніх століть також негативно відбилися на розвитку археографічної думки. Звичною практикою була фальсифікація джерел під час археографічного опрацювання, що здійснювалася шляхом дозованого та одностороннього відбору документів, запровадження купюр у текстах при публікації.

Проте автору рецензованої монографії вдалося вийти далеко за межі таких очевидних загальних оцінок, усталених стереотипів. Його дослідження в цьому сенсі носить контрверсійний характер. Для О. Мавріна вся повоєнна і подальша історія археографії – це «...історія розквіту й занепаду, відродження і нових спроб (під різними приводами) знищити голоси минулих епох, що безпосередньо промовляють до нащадків зі сторінок археографічних публікацій, змушуючи їх до самостійного пошуку істини без посередництва готових схем і узагальнень». Воно розкриває досі невідомий, практично невидимий непрофесійному оку процес підспудного та поступового формування у межах зазначеної радянської парадигми уявлення про специфіку і різноманітність джерел з української історії, особливості їх презентації в друко-

ваних виданнях. Вітчизняні джерела просто не могли бути описаними за загальними лекалами, вочевидь пручалися «общему аршину», запровадженому з Москви, публікації не кроїлися за ним, вимагали іншого професійного підходу. Автор назвав цей процес «опірністю матеріалу», де матеріалом виступає вся писемна джерельна база української історії. Він стверджує: «...історичні джерела попри заборони здатні проявляти свою сутність, руйнувати ідеологічні рамки самим фактом своєї появи». Такий термін безумовно заслуговує на прийняття і подальше застосування в сфері джерелознавства та археографії.

В основу свого дослідження О. Маврін поклав проблемно-хронологічний принцип аналізу виявленого ним історичного матеріалу. Кожен розділ присвячений доробку українських археографів упродовж десятиліття (окрім першого, що розглядає 15-річний повоєнний відтинок часу) і логічно витікає один з одного. У такий спосіб представлено весь 45-річний період, у ході якого було подолано важкий і суперечливий шлях, позначений автором як просування від просто радянської археографії в УРСР (суто регіонального різновиду союзної) до української радянської (маргінальної форми союзної, що існувала на певній території), а потім – української в УРСР (різновиду союзної з певною національною специфікою). Назва кожного з цих розділів не просто позначає відповідний період історії археографії, а окреслює і відтворює весь блок проблем археографічного розвитку в Україні.

Застосовані автором дослідницькі методики і підходи до зібраного джерельно-історіографічного матеріалу дозволили йому здійснити прискіпливий і ґрунтований аналіз не лише виданих збірників документів, довідкових видань (за таким принципом побудована книга одного з його попередників С. Яковлева). Окрім них, серед джерел дослідження О. Мавріна – матеріали різноманітних нарад архівістів та археографів, виступи на них представників українського археографічного середовища, методичні розробки державних архівів та академічних дослідників, правила видання архівних документів, навіть праці з історії археографії, як от дисертація Б. Ватулі (1952). У ній, як переконливо доводить О. Маврін, віддзеркалився досвід сучасної дослідженню радянської археографії в УРСР.

Особливу увагу автор звернув на видавничі плани. Вони, поза сумнівом, є дуже цінним джерелом для висвітлення розвитку археографічної думки та науки, навіть якщо їм і не судилося бути втіленими у життя. Характерно, що такі плани найактивніше розроблялися в період «відлиги» 1960-х років та «перебудови і гласності» кінця 1980-х. Вони стали втіленням бажань і прагнень українських археографів, і саме тут найяскравіше проявилася та засаднича специфіка, що зрештою призвела до становлення національної української археографії впродовж 1990-х років.

Одним з очевидних досягнень автора рецензованої книги є інтенсивне «залюднення» складного періоду становлення української археографії. На її сторінках бачимо постаті тих архівістів-археографів, які творили її як окрему науку своєю кропіткою працею з виявлення і підготовки до друку документів, методичними напрацюваннями. Найхарактернішим було те, що вони здебільшого навіть не думали про свій внесок у розвиток науки, були далекими від усвідомлення важливості своєї праці. У хронологічній послідовності це імена С. Сіяртової, П. Фостик, А. Гайдоша, І. Павловської, М. Пещак, В. Русанівського, І. Дьомкіна, В. Місюри, Г. Сизоненка, Г. Стрельського, Б. Ватулі, У. Єдлінської, В. Страшка, Т. Слюдікової, Є. Шаталіної, Л. Гісцової, О. Бевзо, Я. Дзири, О. Купчинського, Г. Боряка, Л. Дубровіної, В. Ульяновського, Н. Яковенко та ін. Окремо серед них вирізняються такі могутні постаті в історії української археографії, як І. Бутич, Я. Дашкевич, М. Ковальський, науковим здобуткам яких присвячено чимало сторінок монографії. Помітною постаттю в ній виступає також голова Археографічної комісії АН УРСР, відновленої 1987 р., перший директор Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України П. Сохань.

Монографія наповнена цікавими роздумами і спостереженнями, зокрема теоретичного і методологічного змісту. Так, феномен появи радянських Правил видання історичних документів (перші – 1945, останні – 1990), непритаманних археографії XIX – першої половини XX ст., автор пояснює так: «Причина криється в якості моделі, покладеної в основу історичної науки. Варіант позитивізму, що лежить в основі дореволюційної науки, був гнучкішим, допускав декілька підходів у дослідженні історичного минулого, відповідно не могло існувати й єдиних правил з відбору матеріалу. Тоді як радянська історична наука в основі мала єдину і до того ж досить жорстку марксистську модель, що вимагала певного підходу до історичного матеріалу». В іншому місці автор доходить висновку, що пропозиції українських археографів щодо потреби у публікації не лише перекладів, але й оригіналів історичних документів, навіть їх факсиміле «...безпосередньо стосувалися необхідності перегляду самого предмету радянської археографії (публікувати не історичні джерела для тематичних досліджень, а пам'ятки епохи), що безумовно мало змінити й саму методику публікації». Між іншим, автор дослідження переконливо доводить, що в період 60-х – 80-х років XX ст. плідно розвивалася і мала значні методологічні напрацювання українська актова археографія, щодо існування якої подеколи висловлюються сумніви навіть у професійному середовищі.

Монографія О. Мавріна певною мірою виходить за межі дослідницького поля історії та теорії археографії. В ній присутній також потужний джерелознавчий аспект – у колі тих проблем, що трактують

перетворення історичного документа (пам'ятки) на історичне джерело шляхом його публікації, опрацювання масових джерел, співвідношення понять «пам'ятка», «джерело», «документ» тощо.

Разом із тим, не можна не відзначити, що іноді автор настільки захоплюється матеріалом, що той підштовхує його на твердження, які важко визнати справедливими. Так, очевидно не є обґрунтованою така сентенція: «...у «Правилах» 1969 р. більш відобразилася думка А. Гайдоса та І. Павловської, ніж П. Фостика». Навряд чи згадані українські архівісти-археографи мали такий суттєвий вплив на затверджений у Москві регламентуючий документ. Інша мова, що ідеї розробників «Правил» та згаданих працівників Держархіву Закарпатської області певною мірою збіглися. Там, де йдеться про працю Г. Стрельського «Основные принципы научной критики источников по истории СССР», варто було сказати, що автором класифікації джерел на залишки й історичну традицію є німецький історик і історіософ В. Дройзен, а не говорити просто «традиційний для ХІХ ст. поділ пам'яток».

І останнє спостереження. На практиці дуже складно, якщо взагалі не неможливо, провести чітку лінію розмежування між російською/союзною та українською археографією в період, що аналізується в монографії. Реальні умов були такими, що вся українська наука загалом існувала і розвивалася всередині науки радянської. Для археографії, як російської за своїм походженням науки (адже ніде у світі такої науки не існує, окрім пострадянських держав), такі складності на кілька порядків є вищими. Тому на сторінках рецензованої монографії постійно присутня радянська археографія – в її теоретичному і методологічному доробку, дискусіях, практичних напрацюваннях.

Проте автор переконливо і поступово, від сторінки до сторінки, від розділу до розділу доводить, що навіть у найскладніші часи українська археографія змогла відродитися від усіх радянських погромів. Дуже обережно, починаючи від зовні незначних проблем «окремих літер», але наполегливо її представники, іноді самі не усвідомлюючи, творили новий національний науковий продукт, нову наукову парадигму, яка зрештою вилилася у справжній вибух джерельних публікацій 1990-х років, призвела до становлення сучасної української археографії. Нинішній її загальний стан важко назвати задовільним, адже надто багато невирішених проблем накопичилося за минулі роки. Проте ні в кого, навіть у російських учених, уже немає сумнівів щодо її реального існування. Автор рецензованої праці справедливо зауважує: «Ефективним методом подолання кризи і віднайдення інших сенсів археографії були дослідження історії археографії». Сподіваюся, що праця О. Мавріна матиме саме такий результат.